

Geopolitical Factors Influencing the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia Toward Afghanistan (2001–2021)

Sayed Borhan Altafe¹ , Abdul Basir Mesbah², Ghawsuddin Hafid³

1. Corresponding author, Ph.D. in international Relations, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: borhan.altafy@gmail.com
2. Assistant Professor, Baghlan University, Baghlan, Afghanistan.
3. Ph.D. Candidate in Political Sociology, Department of Administrative Sciences and Economics, University of Esfahan, Iran.

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 18 August 2025
Received in revised form: 20 October 2025
Accepted: 2 December 2025

Keywords:

Border security,
Ideology,
Terrorism,
Regional rivalry,
Geopolitics,
Politics.

ABSTRACT

The geopolitical position of Afghanistan and the presence of international forces from 2001 to 2021 have turned the country into a key focal point in regional politics. This study aims to identify the geopolitical factors influencing the foreign policy of Iran and Saudi Arabia toward Afghanistan, using the constructivist realism theory and thematic analysis method. The main research question is: What are the core components at the heart of the geopolitical approach of Iran and Saudi Arabia's foreign policy toward Afghanistan? The statistical population includes eight selected scholarly articles based on three criteria: time frame, thematic relevance, and research quality. The findings indicate that Iran's foreign policy has been shaped by four main themes: border security, the significance of the Persian language and Shiite rights, the presence of foreign forces especially the U.S. and NATO and regional rivalry with Saudi Arabia over leadership of the Islamic world. In contrast, Saudi Arabia's foreign policy has been based on four factors: Afghanistan's geopolitical position, religious and ideological influence, regional competition with Iran, and economic policy. The results suggest that the foreign policies of both countries toward Afghanistan pursue a combination of strategic, identity-based, and security interests.

Cite this article: Altafe, SB.; Mesbah, AB.; & Hafid, G. (2025). Geopolitical Factors Influencing the Foreign Policy of Iran and Saudi Arabia Toward Afghanistan (2001–2021). *New Geopolitics Research*, 2 (2), 59-75.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.4>

Introduction

Afghanistan has long been a focal point for both regional and extra-regional powers. Its geopolitical location bordering Iran, Pakistan, Central Asia, and China—has made it a strategic and contested zone in West Asia. Developments over the past two decades, from the fall of the first Taliban regime in 2001 to its return in 2021, have intensified regional rivalries and redefined the foreign policies of key actors toward Afghanistan. The Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia, the two regional powers vying for leadership in the Islamic world, have adopted conflicting, competitive, and at times confrontational approaches. Iran, as a direct neighbor, faces challenges such as mass migration, drug trafficking, security threats, and the presence of Shiite minorities in Afghanistan. In contrast, Saudi Arabia has sought to expand its ideological influence through religious, financial, and media tools, aiming to counter Iran's presence and enhance its regional standing. The geopolitical rivalry between these two countries is further complicated by the conflicting interests of global powers (the U.S., Russia, and China), India–Pakistan tensions, and Afghanistan's internal ethnic, religious, and structural divisions. While previous studies have separately examined Iran and Saudi Arabia's foreign policies, no thematic analysis has yet focused on the geopolitical factors shaping their approaches between 2001 and 2022. This research addresses that gap through a comparative geopolitical lens, aiming to identify the core components of each country's strategy. Its significance lies in offering a comprehensive view of strategic interactions, regional competition, security concerns, and the role of cultural identity in shaping the foreign policy of two major Islamic powers.

Methodology

The most critical aspect of any scientific research that reflects its originality and credibility is its methodology. One of the effective research approaches is qualitative research based on thematic analysis. Thematic analysis is a method for identifying, analyzing, and reporting patterns within qualitative data. It provides a structured process for interpreting textual data and transforms scattered and diverse information into rich and detailed insights. The qualitative data of this study consists of eight peer-reviewed scholarly articles related to the foreign policy of the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia toward Afghanistan, all published in reputable academic journals. This research was conducted using thematic analysis based on three specific criteria: the quality of the research, thematic relevance, and the time frame of the studies.

Theoretical Framework: Constructivist Realism

Within the framework of constructivist realism, it is assumed that states operate in an anarchic and competitive environment, but their behavior cannot be explained solely by the logic of power. Rather, social perceptions, international norms, and cultural interactions also play a role in shaping their interests and behavior. This framework integrates the material structures of power (realism) with the semantic and social structures (constructivism). Instead of opposition, it utilizes the synergy of these two theories to analyze the complexities of global politics. It enables a more dynamic analysis of phenomena such as changes in state identity, the formation of alliances, and the transformation of national interests.

Analysis of Research Findings

Based on the findings of this study, the geopolitical factors influencing the foreign policy of the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia toward Afghanistan were examined, coded, and identified. As the thematic analysis of the data revealed, four major factors namely border security, the importance of the Persian language and the fundamental rights of Shiites, the presence of foreign forces especially Americans and NATO, and regional competition with

Saudi Arabia over the centrality of the Islamic world were identified as influential geopolitical factors in Iran's foreign policy toward Afghanistan from 2001 to 2021. Furthermore, data analysis showed four main themes namely Afghanistan's geopolitical position, religious and ideological influence, regional competition with Iran, and economic policy as among the influential geopolitical factors in Saudi Arabia's foreign policy toward Afghanistan during the years 2001 to 2021.

Conclusion

Iran's foreign policy toward Afghanistan from 2001 to 2021 has been shaped by geopolitical, linguistic, religious, and regional competition as well as the presence of foreign forces. Concerns such as border security, illegal migration, drug trafficking, and terrorist threats, along with cultural and linguistic ties especially the role of the Persian language have provided a platform for Iran's soft power influence. Support for the rights of Afghan Shiites has been a consistent axis of Iran's policy. The presence of the U.S. and NATO in Afghanistan has been perceived by Iran as a threat to regional security, prompting critical stances toward Western military policies. In contrast, Saudi Arabia's foreign policy toward Afghanistan is based on geopolitical positioning, religious ideological influence, economic policies, and regional competition. The ideological rivalry between Iran and Saudi Arabia over leadership of the Islamic world has turned Afghanistan into a field of confrontation and influence. This study considers Afghanistan not merely a Muslim country, but a geopolitical, ideological, and civilizational arena in the foreign policies of both nations. Identity-related themes reflect constructivist theory, while security-related factors reflect realist theory in international relations. Consequently, the foreign policies of both countries pursue a combination of strategic, identity-based, and security interests, primarily shaped by Afghanistan's internal environment rather than its own domestic factors.

عوامل ژئوپولیتیکي مؤثر بر سياست خارجي ايران و عربستان در قبال افغانستان ۲۰۰۱-۲۰۲۱

سيد برهان الطافي^۱، عبدالصير مصباح^۲، غوث الدين حافد^۳

۱. نویسنده مسئول، دکترای تخصصی روابط بین‌الملل دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: borhan.altafy@gmail.com

۲. عبدالصیر مصباح، عضو هیات علمی دانشگاه بغلان، بغلان، افغانستان.

۳. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: امنیت مرزی، ایدئولوژی، تروریسم، رقابت منطقه‌ای، ژئوپولیتیک و سیاست.</p>	<p>موقعیت ژئوپولیتیکي افغانستان و حضور نیروهای بین‌المللی از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱، این کشور را به یکی از نقاط مهم در سیاست منطقه‌ای تبدیل کرد. این پژوهش با هدف شناسایی عوامل ژئوپولیتیکي مؤثر بر سیاست خارجی ایران و عربستان سعودی در قبال افغانستان، با بهره‌گیری از نظریه واقع‌گرایی سازه‌انگار و روش تحلیل مضمون انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق این است که بنیادی‌ترین مسایل در کانون ژئوپولیتیک سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان دارای چه مؤلفه‌هایی بوده‌اند. حجم نمونه شامل هشت مقاله علمی منتخب بر اساس سه معیار بازه زمانی، ارتباط موضوعی و کیفیت پژوهش بود. یافته‌ها نشان داد که سیاست خارجی ایران تحت تأثیر چهار مضمون اصلی امنیت مرزی، اهمیت زبان فارسی و حقوق شیعیان، حضور نیروهای خارجی به‌ویژه آمریکا و ناتو، و رقابت منطقه‌ای با عربستان بر سر مرکزیت جهان اسلام شکل گرفته است. در مقابل، سیاست خارجی عربستان سعودی نیز بر چهار عامل موقعیت ژئوپولیتیکي افغانستان، گرایش به نفوذ مذهبی و ایدئولوژیک، رقابت منطقه‌ای با ایران و سیاست اقتصادی استوار بوده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که سیاست خارجی دو کشور در قبال افغانستان، تلفیقی از منافع راهبردی، هویتی و امنیتی را دنبال می‌کند.</p>

استناد: الطافی، سید برهان؛ سید مصباح، عبدالصیر؛ و حافد، غوث‌الدین. (۱۴۰۴) عوامل ژئوپولیتیکي مؤثر بر سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان ۲۰۰۱-۲۰۲۱، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۲ (۲)، ۷۵-۵۹.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.4>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

افغانستان از گذشته‌های دور در کانون توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قرار داشته‌است؛ موقعیت ژئوپولیتیکایی آن در مجاورت با ایران، پاکستان، آسیای مرکزی و چین، این کشور را به یکی از نقاط راهبردی و مناقشه‌آمیز در غرب آسیا تبدیل کرده است. تحولات دو دهه اخیر، از سقوط رژیم طالبان (در دوره اول) در سال ۲۰۰۱ تا بازگشت مجدد آن در ۲۰۲۱، موجب تشدید رقابت‌های منطقه‌ای و بازتعریف سیاست‌های خارجی بازیگران مؤثر در قبال افغانستان شده‌است. در این میان، جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی به‌عنوان دو قدرت منطقه‌ای با داعیه مرکزیت جهان اسلام، سیاست‌هایی متعارض، رقابتی و گاه منازعه‌آمیز را در قبال افغانستان اتخاذ کرده‌اند. ایران به‌عنوان همسایه مستقیم افغانستان، با چالش‌هایی چون مهاجرت گسترده، قاچاق مواد مخدر، تهدیدات امنیتی و حضور اقلیت‌های شیعه در افغانستان مواجه‌است. در مقابل، عربستان سعودی با بهره‌گیری از ابزارهای مذهبی، مالی و رسانه‌ای، کوشیده است تا نفوذ ایدئولوژیک خود را در افغانستان گسترش دهد و هم‌زمان با مهار نفوذ ایران، جایگاه خود را در معادلات منطقه‌ای تقویت کند.

رقابت ژئوپولیتیکایی این دو کشور در افغانستان، تحت تأثیر عواملی چون تعارض منافع قدرت‌های فرامنطقه‌ای (ایالات متحده، روسیه، چین)، رقابت هند و پاکستان، و اختلافات قومی، مذهبی و ساختاری درون افغانستان، پیچیده‌تر شده‌است. با وجود پژوهش‌هایی که به‌طور جداگانه به سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان پرداخته‌اند، هنوز به صورت تحلیل مضمون، عوامل ژئوپولیتیکایی مؤثر بر سیاست خارجی این دو کشور در بازه زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ تمرکز کند، صورت نگرفته است؛ بنابراین، این خلأ پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه‌ای مقایسه‌ای با رویکرد ژئوپولیتیکایی را برجسته می‌سازد تا بتوان ابعاد رقابت منطقه‌ای، ملاحظات امنیتی، و تأثیر بازیگران ثالث را در شکل‌دهی به سیاست‌های خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان تحلیل کرد. پرسش اصلی تحقیق این است که بنیادی‌ترین مسایل در کانون ژئوپولیتیک سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان دارای چه مؤلفه‌هایی بوده‌اند. هدف این پژوهش شناسایی عوامل ژئوپولیتیکایی مؤثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال افغانستان است. اهمیت این تحقیق در این است که تحلیل هم‌زمان سیاست خارجی این کشور، تصویر جامع از تعاملات راهبردی در افغانستان ارائه می‌دهد و این تحقیق به این دلیل ضرورت دارد؛ زیرا به فهم رقابت منطقه‌ای، تهدیدات امنیتی و نقش هویت فرهنگی در سیاست خارجی دو قدرت مهم اسلامی کمک می‌کند.

پیشینه تاریخی تحقیق

پیشینه داخلی تحقیق

داودی، کیانی و برزگر (۱۴۰۲) در مقاله‌ی «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات افغانستان؛ مورد مطالعه: ظهور مجدد طالبان»، به دنبال هدف بررسی مواضع ایران در قبال ظهور مجدد طالبان است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که سیاست ایران وابسته به رفتار طالبان است؛ اگر طالبان مشارکت‌گرا باشد، ایران همسو خواهد شد؛ اما در صورت انحصارطلبی گروه طالبان، ایران رویکردی واقع‌گرایانه و امنیت‌محور اتخاذ خواهند کرد (داودی، کیانی و برزگر، ۱۴۰۲).

کریمی‌فرد (۱۴۰۰) در مقاله‌ی «تبیین سیاست خارجی ایران در قبال طالبان (۱۹۹۶-۲۰۲۱)»، بر سیاست خارجی ایران در دوره اول حکومت طالبان در افغانستان تمرکز داشته‌است. نتیجه اصلی پژوهش این است که ایران باید سیاستی عمل‌گرایانه، منع تقابل‌گرایی و ترجیح منافع عینی را در افغانستان دنبال کند تا موفق شود (کریمی‌فرد، ۱۴۰۰).

فاطمی‌نژاد و محمدزاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ی «بررسی جایگاه افغانستان جدید در مجموعه‌ای امنیتی منطقه‌ای از آسیای مرکزی تا آسیای جنوبی» به بررسی جایگاه افغانستان در ساختارهای امنیتی منطقه‌ای پس از جنگ سرد پرداخته‌است. نتیجه‌گیری این تحقیق نشان می‌دهد که تحلیل‌های امنیتی جدید بر اساس موقعیت جغرافیایی و نقش کشورها در مناطق امنیتی شکل گرفته‌اند (فاطمی‌نژاد و محمدزاده، ۱۳۹۷).

دهشیری و حسینی (۱۳۹۵) در مقاله‌ی «بررسی ژئوپولیتیک منطه و روابط ایران و عربستان» بر رقابت ژئوپولیتیکایی ایران و عربستان در جنوب غرب آسیا تمرکز کرده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که انتخاب کد ژئوپولیتیک از سوی دو کشور

سبب تشدید رقابت در حوزه‌های هویتی و امنیتی شده است (دهشیری و حسینی، ۱۳۹۵). میرزایی و همکاران (۱۳۹۳)؛ در مقاله‌ی «بررسی تأثیر تحولات بیداری اسلامی بر روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی»، به تأثیر تحولات بیداری اسلامی بر روابط ایران و عربستان می‌پردازند. نتیجه‌گیری اصلی تحقیق این است که این تحولات باعث افزایش تخصیص و تیرگی روابط دو کشور شده‌اند (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۳).

پیشینه خارجی تحقیق

لاسون و لگرنزی^۱ (۲۰۲۴)، در مقاله «چگونه آشتی‌جویی با افغانستان تحت رهبری طالبان، امنیت ایران را به خطر انداخت»، به چگونگی سیاست آشتی‌جویانه ایران با طالبان پس از بازگشت این گروه به قدرت پرداخته‌اند. یافته‌های اصلی مقاله نشان می‌دهد که آشتی ایران با طالبان منجر به ناکامی‌های راهبردی ایران در تعامل با گروه طالبان شده‌است؛ به بیان دیگر سیاست آشتی‌جویانه ایران با طالبان پس از بازگشت این گروه به قدرت، نه تنها امنیت ایران را تضمین نکرد، بلکه تهدیدات جدیدی ایجاد کرد. رایج ورمای^۲ (۲۰۲۲) در پژوهش «توافق صلح آمریکا - طالبان و قدرت‌های منطقه‌ای به‌عنوان عوامل بالقوه اخلاص‌گر: مطالعه موردی ایران»؛ به دنبال تحلیل نقش ایران به‌عنوان بازیگر مخرب در توافق صلح آمریکا - طالبان است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که ایران با نگرانی از افزایش نفوذ پاکستان و حضور آمریکا، ممکن است به بی‌ثباتی در افغانستان دامن بزند. مؤسسه رند جی استور^۳ (۲۰۲۱)، مقاله «خط قرمز ایران در افغانستان» را نوشته که یافته‌های آن نشان می‌دهد که ایران از نفوذ فرهنگی و مذهبی خود برای تأثیرگذاری بر گروه‌های قومی مانند تاجیک‌ها و شیعیان استفاده می‌کند. پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل چندلایه سیاست خارجی ایران و عربستان پس از ۲۰۲۱، به بررسی همزمان ابعاد هویتی، امنیتی، ژئوپلیتیکی و منافع ملی دو کشور در بازه زمانی می‌پردازد. برخلاف مطالعات پیشین که بیشتر به توصیف مواضع یا تحلیل‌های تک‌بعدی پرداخته‌اند، این تحقیق با روش تحلیل مضمون، به دنبال ارائه چارچوبی تحلیلی برای فهم پویایی‌های سیاست خارجی ایران و عربستان سعودی در قبال افغانستان در بازه زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ است.

چارچوب نظری: واقع‌گرایی سازه‌انگار

واژه سیاست از واژه یونانی^۴ به معنای شهر برگرفته شده‌است. ارسطو گفته‌است: «انسان موجودی است مدنی‌الطبع»؛ یعنی برای زندگی در جامعه آفریده شده‌است (قوم، ۱۳۹۱: ۲۳). سیاست خارجی^۵ مجموعه‌ای برنامه شامل تصمیم‌ها، کنش‌ها و اقدامات یک کشور در قبال سایر بازیگران و محیط بین‌المللی است که بر پایه یک طرح و برنامه و راهبرد از پیش تعیین شده به وسیله تصمیم‌گیرندگان برای تأمین اهداف مشخص و معین صورت می‌گیرد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۲۰). سیاست خارجی کشورهای هم‌جوار به شدت از یکدیگر متأثر است. ویژگی‌های جغرافیایی، زیرساخت رفتارهای همگونی منطقه‌ای را تشکیل می‌دهد به این ترتیب چارچوب نظری این پژوهش مبتنی بر ترکیب واقع‌گرایی سازه‌انگار انجام می‌شود. نظریه واقع‌گرایی و سازه‌انگاری، دو رویکرد مهم و تأثیرگذار در تحلیل روابط بین‌الملل هستند که هر یک از منظرهای متفاوت به تبیین رفتار دولت‌ها و ساختار نظام بین‌الملل می‌پردازند (غنی‌لو، جعفری‌پایندی و وثوقی، ۱۳۹۶: ۱۲). ترکیب این دو رویکرد در قالب چارچوبی موسوم به واقع‌گرایی سازه‌انگار، امکان تحلیل چندلایه‌ای از سیاست جهانی را فراهم می‌سازد؛ تحلیلی که هم به ساختارهای مادی قدرت توجه دارد و هم به برساخت‌های اجتماعی و هنجاری.

واقع‌گرایی - سیاست قدرت در نظام آنارشیک

واقع‌گرایی از اساسی‌ترین و ماندگارترین نظریه‌های روابط بین‌الملل است. پس از جنگ جهانی دوم، ادوارد هالت کار در کتاب بحران بیست‌ساله واقع‌گرایی را در برابر آرمان‌شهرانگاری مطرح کرد (مشیرزاده، ۱۳۹۶: ۲۰۴). مورگنتا بر سرشت قدرت‌طلب انسان، قوانین

1. Lawson & Legrenzi
2. Raj Verma
3. RAND Corporation (JSTOR)
4. polis
5. Foreign Policy

عینی حاکم بر سیاست، استقلال سیاست از اخلاق و اقتصاد تأکید داشت. در دهه ۱۹۷۰، کنت والتس با نظریه سیاست بین‌الملل به دنبال علمی‌کردن واقع‌گرایی بود. پس از او، گیلپین (۱۹۸۷)، کراسنر (۱۹۷۶)، والت (۱۹۹۹)، میرشایمر (۱۹۹۴/۹۵) و شوئلر (۱۹۹۷) با رویکردهای گوناگون، این نظریه را توسعه دادند (مشیرزاده، ۱۳۹۶: ۲۰۵).

مفروضات کلیدی واقع‌گرایی عبارت‌اند از:

۱. آنارشی نظام بین‌الملل؛ فقدان حکومت مرکزی، کشورها را در وضعیت طبیعی قرار می‌دهد.
۲. قدرت به‌عنوان مفهوم بنیادی؛ سیاست بین‌الملل، کشمکش بر سر قدرت است.
۳. دولت‌ها بازیگران اصلی؛ دولت ملی، هسته نظام بین‌الملل است.
۴. عقلانیت دولت‌ها؛ کشورها برای حداکثرسازی منافع ملی تصمیم‌گیری می‌کنند.
۵. منافع ملی برابر با بقا؛ بقا، هدف نهایی سیاست خارجی است.
۶. موازنه قوا؛ ابزار عقلانی برای حفظ امنیت و جلوگیری از سلطه‌طلبی دیگران است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۶۶-۱۶۷).

سازهانگاری - برساخت اجتماعی سیاست جهانی

سازهانگاری، نظریه‌ای نوین در روابط بین‌الملل است که بر نقش هنجارها، گفتمان‌ها، هویت و اقتناع در شکل‌دهی به سیاست جهانی تأکید دارد (حاجی یوسفی و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۴۶-۱۴۷). این رویکرد، جهان را برساخته‌ای اجتماعی می‌داند که در آن مفاهیم بنیادین مانند منافع، هویت، دشمنی و دوستی، محصول تعاملات اجتماعی‌اند (مشیرزاده، ۱۳۸۳: ۳۳۲-۳۳۳). سازهانگاری در میانه طیف طبیعت‌گرایان و پساساختارگرایان و نیز بین واقع‌گرایی و لیبرالیسم قرار می‌گیرد (مشیرزاده، ۱۳۹۶: ۳۲۳). این رویکرد با تأکید بر نقش ساختارهای معنایی، به تبیین «صلح مردم‌سالارانه» می‌پردازد و استدلال می‌کند که «هم دشمنی و هم دوستی، برساخته اجتماعی هستند» (لینکلتر، ۱۳۸۹: ۴۶۰).

از دید سازهانگاران هویت‌ها و منافع ملی ثابت نیستند، بلکه در تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرند. به باور آنها هنجارها هدایتگر رفتارند، اما مطلق نیستند و تصمیم‌گیری در سه سطح نهادهای رسمی، فرهنگ سیاسی جهانی و الگوهای دوستی/دشمنی انجام می‌شود (حاجی یوسفی و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۴۸). بازیگران فرادولتی نیز در شکل‌دهی به هنجارها و تغییر روندهای بین‌المللی نقش دارند (شفیعی و رضایی، ۱۳۹۱: ۱۴). ونت سه متغیر اصلی اتکای متقابل، سرنوشت مشترک و تجانس را برای گذار به فرهنگ جمعی معرفی می‌کند (شفیعی و رضایی، ۱۳۹۱: ۱۵).

واقع‌گرایی سازهانگار

در چارچوب واقع‌گرایی سازهانگار، فرض بر آن است که دولت‌ها در محیطی آنارشیک و رقابتی عمل می‌کنند، اما رفتار آن‌ها تنها با منطق قدرت قابل توضیح نیست، بلکه برداشت‌های اجتماعی، هنجارهای بین‌المللی و تعاملات فرهنگی نیز در شکل‌دهی به منافع و رفتار آن‌ها نقش دارند. ساختارهای مادی قدرت (واقع‌گرایی) را با ساختارهای معنایی و اجتماعی (سازهانگاری) تلفیق می‌کند. به جای تقابل، از هم‌افزایی این دو نظریه برای تحلیل پیچیدگی‌های سیاست جهانی بهره می‌برد. امکان تحلیل پویاتر از پدیده‌هایی مانند تغییر هویت دولت‌ها، شکل‌گیری ائتلاف‌ها و تحول در منافع ملی را فراهم می‌سازد.

روش تحقیق

مهم‌ترین جنبه پژوهش علمی که اصالت و اعتبار آن را می‌رساند، روش‌شناسی است. یکی از روش‌های پژوهشی کارآمد، تحقیق کیفی مبتنی بر تحلیل مضمون است. «تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌ها متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی بدل می‌کند. مضمون یا تم، مبین اطلاعات مهمی در باره داده‌ها و پرسش‌های تحقیق است و تا حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد (Braun and Clarke, 2006): به نقل از جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۳-۱۵۹). تحلیل مضمون صرفاً روشی کیفی خاصی نیست، بلکه فرآیندی است که می‌تواند در بیشتر روش‌های کیفی به کار رود. به طور کلی تحلیل

مضمون، روشی است برای:

- ۱- دیدن متن؛
- ۲- برداشت و درک مناسب اطلاعات ظاهراً نامرتب؛
- ۳- تحلیل اطلاعات کیفی؛
- ۴- مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و فرهنگ؛
- ۵- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۳). بنابراین، تحلیل مضمون به چارچوب نظری که از قبل وجود داشته باشد وابسته نیست و از آن می‌توان در چارچوب‌های نظری متفاوت و برای مختلف استفاده کرد.

مضمون چیست؟

به طور کلی، مضمون ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، دهنده درک و تجربه خاصی در پیوند با پرسش‌های تحقیق است (King and Horrocks, 2021: 150)؛ به نقل از جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۹). برخی محققان مضامین را به لحاظ ماهیت، شماری به لحاظ جایگاه و سلسله‌مراتب، عده‌ای از منظر منشأ و برخی هم به لحاظ نقش مضمون در تحلیل متن آن را تقسیم‌کنند. برای نمونه، هرگاه مضمونی به لحاظ زمان شناخت طبقه‌بندی شود، می‌توان نوع آن را به اولیه و نهایی تقسیم کرد. همچنین در صورتی که مضمون را به لحاظ ماهیت تقسیم کرد، هدف توجه به جنبه توصیفی بودن، تفسیری بودن و یا رابطه‌ای بودن مضمون است. همین‌گونه، در صورتی که مضمون را به لحاظ سلسله‌مراتب تقسیم کنیم، هدف اصلی یا فرعی بودن مضمون است.

روش‌های تحلیل مضمون

روش‌های گوناگونی برای تحلیل مضمون وجود دارد؛ از جمله می‌توان به کاربرد نرم‌افزارهای کامپیوتری، استفاده از قالب مضمون، ماتریس مضمون و شبکه مضامین اشاره کرد.

تحقیق حاضر بر اساس روش شبکه مضامین انجام شده است «شکبه مضامین براساس روندی مشخص، مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی درگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود (جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۰).

جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش، مجموعه تحقیقات علمی-پژوهشی مرتبط در حوزه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال افغانستان است که در ژورنال‌های علمی-تحقیقی منتشر شده است.

نمونه‌گیری و حجم نمونه

نمونه‌گیری فرآیندی است که یک زیر مجموعه یا یک بخش را که معرف کل جمعیت است، انتخاب می‌کند (آلتینی و پارسکواس، ۱۳۹۴). روش نمونه‌گیری، فرآیندی است که طی آن تعدادی از واحدهای جامعه آماری برای انجام تعدادی از واحدهای جامعه آماری برای انجام مطالعه انتخاب می‌شوند. انتخاب روش مناسب نمونه‌گیری نقش مهمی در اعتبار نتایج پژوهش دارد. در این تحقیق از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. حجم نمونه این تحقیق هشت مقاله علمی - پژوهشی مرتبط به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال افغانستان است که براساس معیارهای چون کیفیت تحقیق، نزدیک بودن محتوای تحقیق و دوره زمانی از سال ۲۰۰۰ میلادی به این طرف در نظر گرفته شده است. به این معنا که پژوهشگر در قدم نخست ۲۰ مقاله علمی و مطبوعاتی مرتبط به این موضوع را مطالعه کرد و سپس براساس سه معیار مشخص (کیفیت پژوهش، نزدیک بودن محتوا و همچنین دوره زمانی) به ۸ مقاله علمی پژوهشی دست یافت.

جدول ۱.

شماره	کد مقاله	عنوان	موضوع مقاله	موضوع کشوری
۱	A1	ارزیابی راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان	سیاست خارجی	سیاست خارجی ایران نسبت به افغانستان
۲	A2	سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از آغاز تا سال ۱۳۸۶	سیاست خارجی	سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان
۳	A3	ثبات در افغانستان و نقش آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی	سیاست امنیتی	سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان
۴	A4	رویکردهای رقابت جویانه عربستان در افغانستان	رویکرد سیاست	رویکرد عربستان در قبال افغانستان
۵	A5	گذری بر تاریخ روابط سیاسی ایران و افغانستان	روابط خارجی ایران و افغانستان	روابط خارجی
۶	A6	بررسی چالش‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان	سیاست خارجی	سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان
۷	A7	تأثیر علائق ژئوپولیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا	سیاست ژئوپولیتیکی	علائق ژئوپولیتیکی ایران و عربستان در قبال افغانستان
۸	A8	بررسی مقایسه‌ای عوامل و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی	سیاست خارجی مقایسه‌ای	سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان

اهمیت افغانستان از منظر ایران و عربستان

یافته‌های تحقیق پس از انجام دو مرحله علمی به‌دست آمد؛ یعنی پژوهشگر در مرحله اول انتخاب شده (A1-A8) را مطالعه کرد و سپس بر اساس موضوع، آن‌ها را به شکل دستی استخراج و به مضامین اصلی و فرعی با استفاده از روش تحلیل مضمون تقسیم بندی نمود؛ به این معنا که مضامین اصلی و فرعی این تحقیق از دل یافته‌های پژوهش‌های هشت مقاله مذکور، مبتنی بر مؤلفه‌های سیاست خارجی و ژئوپولیتیک استخراج گردید. در زیر جدول مضامین اصلی، مضامین فرعی و گزاره‌های مربوط که از یافته‌های تحقیقات پیشین به‌دست آمده است براساس معیار روش تحلیل مضمون آورده شده است.

در قدم نخست عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران استخراج گردید که در جدول شماره ۲ مضامین اصلی، مضامین فرعی و گزاره‌های مربوط براساس کدهای مقاله آورده شده است. براساس جدول، چهار عامل مؤثر؛ یعنی امنیت مرزی، زبان فارسی، حضور نیروهای خارجی و رقابت منطقه‌ای به‌حیث عوامل اصلی شناسایی شدند.

جدول ۲. عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان ۲۰۰۱ - ۲۰۲۱

شماره	مضامین اصلی	مضامین فرعی	کد مقاله	گزاره‌ها
۱	امنیت مرزی	مهاجرت	A1	ایران با بیش از ۹۰۰ کیلومتر مرز زمینی با افغانستان، همواره نگران مهاجرت غیر قانونی بوده‌است.
			A2	مهاجرت افغانسانی‌ها به در ایران در سه موج بزرگ انجام شده‌است و ایران در هر موج شاهد چالش‌ها و فرصت‌های متفاوت از جانب مهاجرین بوده‌اند.
	تروریسم و ناامنی	A1	معضلات امنیتی جمهوری اسلامی ایران از جانب افغانستان بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۶ دارای شدت و ضعف‌های بوده و ابعاد گوناگون را شامل می‌گردید.	

شماره	مضامین اصلی	مضامین فرعی	کد مقاله	گزاره‌ها
۲	زبان فارسی و مذهب شیعه	پیوند تاجیک‌ها و فارسی زبان‌ها	A4	صدور تروریسم به ایران و شکل‌گیری جریانات افراطی مذهبی و قومی در جنوب شرق و شرق ایران، مانند گروه تروریستی جندالله و سایر گروه‌های مشابه ...
			A3	ایران به لحاظ همسایگی با افغانستان و به ویژه به علت راه عبور کاروان‌های قاچاق مواد مخدر است، لطمات زیادی را متحمل شده‌است.
			A3	یکی از نتیجه‌های ورود کلان مواد مخدر از افغانستان به ایران، بالا رفتن آمار معتادان و جرم جنایت‌های ناشی از ترانزیت و توزیع مواد در کشور بوده‌است
		A2	جمعیت قابل توجهی از افغان‌ها یا به طور کلی فارسی‌زبانان و یا دو زبانه (فارسی و پشتو) هستند.	
		A4	زبان فارسی، در حقیقت زبان رسمی و کتابت در افغانستان بوده و تلاش‌ها برای آنکه زبان پشتو جانشین آن شود به جایی نرسیده‌است.	
		A3	تاجیک‌ها، شیعیان، پشتون‌ها و ترکمن‌ها تقریباً در سراسر افغانستان به راحتی فارسی می‌فهمند.	
۳	حضور نیروهای خارجی	حمایت از شیعیان	A3	عامل مذهب، همواره در مناسبات ایران و افغانستان نقش داشته‌است. شیعیان همواره زیر فشار حکومت‌های پشتون سنی مذهب بوده و این امر متوجه ایران بوده‌اند و ایران در تحولات سیاسی افغانستان از حضور شیعیان در حوزه‌های متفاوت حمایت نموده‌اند.
			A5	در جامعه مثل افغانستان غیر ممکن است که مذهب و سیاست را از هم جدا نمود و از جهت شیعیان در سیاست خارجی ایران در اولویت قرار دارد.
			A5	حضور نیروهای خارجی در افغانستان نه تنها به امنیت افغانستان، بلکه خشونت و ناامنی را در منطقه افزایش داده‌است و ایران وجود نیروهای آمریکایی به شدت نگران بود.
۴	رقابت منطقه‌ای	مخالفت با آمریکا	A5	حضور نیروهای خارجی بر رابطه ایران و افغانستان تأثیر به‌سزایی دارد و ایران از این ناحیه احساس تهدید می‌کند.
			A6	پایگاه شیندند غرب افغانستان و در نزدیکی مرزهای شرقی ایران، در تصرف نیروهای آمریکایی و ناتو قرار داشت، موجب فشار و تهدید برای ایران بود.
			A6	ایجاد پایگاه هوایی جدید در مجاور پایگاه شیندند هرات و در نزدیکی مرزهای شرقی ایران، این موضوع احساس تهدید بر ایران بیشتر نموده بود.
۴	رقابت منطقه‌ای	رقابت ایدئولوژی	A6	پس از انقلاب اسلامی به سرعت ایدئولوژی سیاسی و انقلابی شیعی در مقابل ایدئولوژی سنی وهابی به رهبری عربستان سعودی قرار گرفت و هر دو ایدئولوژی مشروعیت یکدیگر را زیر سوال بردند.
			A7	رقابت تمدنی بین ایران و عربستان وجود در حاضر جریان دارد.
			A7	طالبان و حمایت‌های مالی عربستان از آن‌ها را می‌توان به عنوان یکی از فضاهای تنش بین ایران و عربستان برشمرد

چنانچه در فوق عوامل تاثیرگذار در سیاست خارجی ایران شناسایی گردید، عوامل مهم تاثیرگذار در سیاست خارجی عربستان نیز از طریق کدگذاری داده‌های استخراج شده از مقالات شناسایی و دسته‌بندی شدند. مطابق به جدول شماره ۳، چهار مضمون عمده در پیوند به سیاست خارجی عربستان شناسایی و کدگذاری شدند. این چهار عامل عبارت از اهمیت موقعیت ژئوپولیتیک

افغانستان، اهمیت نفوذ مذهبی برای عربستان، رقابت منطقه‌ای و سیاست اقتصادی عربستان هستند.

جدول ۳. عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی عربستان در قبال افغانستان ۲۰۰۱ - ۲۰۲۱

شماره	مضامین اصلی	مضامین فرعی	کد مقاله	نام گذاری مضامین
۱	موقعیت ژئوپولیتیکی افغانستان	استفاده به	A7	موقعیت استراتژیک افغانستان در همسایگی با منطقه آسیای مرکزی، چین و پاکستان است که ساکنان آن غالباً مسلمان سنی بوده و مستعد جذب در گروه‌های افراط‌گرا هستند.
		عنوان عمق راهبردی در	A7	موقعیت استراتژیک افغانستان امکان مناسبی جهت جست‌وجو و تأمین منافع را در شرایط بهتری در اختیار عربستان قرار می‌دهد.
		برابر نفوذ ایران و هند	A7	افغانستان از این جهت در دکتترین دولت سعودی اهمیت دارد که با جمهوری اسلامی ایران همسایه بوده و تعاملات گسترده اجتماعی و فرهنگی دارد.
			A7	عربستان، افغانستان میدانی مناسب برای محدودسازی نفوذ جمهوری ایران می‌داند.
۲	نفوذ مذهبی و ایدئولوژیک	بهره‌گیری از سیاست نفوذی	A8	عربستان با حمایت از مدارس دینی سلفی و گروه‌های نزدیک به وهابیت می‌خواهد نفوذ خود را در افغانستان گسترش دهد.
			A8	نفوذ و منافع عربستان در افغانستان ریشه در همکاری ریاض با مجاهدین در جنگ علیه شوروی و روابط با این کشور در دروه سلطه‌طلبان بر افغانستان دارد.
			A8	گسترش ارزش‌های وهابیت و سلفی‌گری به عنوان ایدئولوژی رسمی آل سعود موجب تشدید اختلافات مذهبی، با مبارزه با فرهنگ‌ها و افزایش درگیری‌های محلی و ملی و نیز مقابله با ارزش‌های چون برابری، تسامح و همزیستی مسالمت‌آمیز می‌شود.
		مقابله با ارزش‌های فکری شیعیان	A8	عربستان با حمایت از گفتمان مذهبی خود در افغانستان تلاش می‌کند تا در برابر نفوذ شیعی ایران ایستادگی کند.
			A8	عربستان با گسترش نفوذ وهابیت در افغانستان به دنبال محدود نمودن ارزش‌های شیعی بوده‌اند.
			A5	عربستان از رهگذر کمک‌های مالی خود از طریق مؤسسه «الرابطه العالم الاسلامیه» به مساجد، مدارس دینی و رهبران مذهبی در سراسر جهان می‌کوشد خود را پشتیبان اصلی مسلمانان و رهبر جهان اسلام معرفی کند.
۳	رقابت منطقه‌ای	رقابت با ایران بر سر رهبری جهان اسلام	A5	انگیزه اصلی عربستان در پشتیبانی از طالبان، این است که این کشور خود «ام‌القرای» اسلام می‌داند و کمک به مسلمانان را وظیفه خود می‌شمارد.
			A4	کمک‌های مالی هنگفت عربستان به گروه طالبان شامل توزیع قرآن، احیا و بازسازی مساجد و کمک مالی به مقامات مختلف مذهبی همواره بخاطر رقابت منطقه‌ای و «ام‌القرای جهان اسلام» انجام شده‌است.
		هم‌پیمانی با غرب در تضعیف ایران	A3	عربستان به دنبال آن است تا در دوران تحریم ایران با تولید بیشتر جای خالی نفت ایران را پر کرده و از تأثیر آن بر بازار جهانی بکاهد.
			A3	آنچه نقش عربستان را در این برجسته ساخته، مواضع اخیر عربستان و تمایل ای کشور در همراهی با غرب برای فشار بر ایران و مهار آن است.
۴	سیاست	کمک‌های مالی	A3	افغانستان نیازمند کمک‌های مالی خارجی است و عربستان به ایفای نقش حامی

شماره	مضامین اصلی	مضامین فرعی	کد مقاله	نام گذاری مضامین
	اقتصادی	به دولت افغانستان		مالی افغانستان پرداخته است و توانسته نفوذ خود را در این کشور گسترش دهد.
			A1	افغانستان جز مهم‌ترین مقصد کالاهای صادراتی عربستان به شمار می‌رود و هر سال حجم زیادی از نفت و کالاهای غیر نفتی عربستان به این کشور صادر می‌شود.
			A2	افغانستان سالانه صدها هزار تن خشکبار از قبیل پسته، بادام، فندق، گردو و کشمش تولید می‌شود که عربستان حدود ۱۲۰ هزار تن آن را نیز به کشور خود وارد می‌نماید.
			A3	اقلام مبادلاتی بین افغانستان و عربستان نشان می‌دهد که اقلام وارداتی عربستان از این کشور بیشتر شامل میوه است.

تحلیل یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های این پژوهش، چهار عامل عمده؛ یعنی امنیت مرزی، اهمیت زبان فارسی و حقوق اساسی شیعیان، حضور نیروهای خارجی به ویژه آمریکایی‌ها و ناتو و رقابت منطقه‌ای با عربستان سعودی بر سر مرکزیت جهان اسلام، به‌عنوان عوامل موثر ژئوپولیتیکی بر سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان از سال ۲۰۰۱-۲۰۲۱ میلادی شناسایی شد. این در حالی است که کدگذاری تحقیق چهار مضمون اصلی؛ یعنی موقعیت ژئوپولیتیکی افغانستان، نفوذ مذهبی و ایدئولوژیک، رقابت منطقه‌ای با ایران و سیاست اقتصادی، از جمله عوامل موثر ژئوپولیتیکی بر سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال افغانستان در طی سالیان ۲۰۰۱-۲۰۲۱ شناسایی شد.

باتوجه به این‌که تحقیق حاضر به عوامل موثر سیاست خارجی دو کشور رقیب سیاسی در منطقه پرداخته است، طوری که در جدول کدگذاری بیان شده است، در بخش نخست گزارش و تحلیلی از مضامین اصلی و فرعی موثر بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و سپس عربستان سعودی آورده می‌شود.

مضامین اصلی و فرعی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

موضوع امنیت مرزی به‌عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست خارجی ژئوپولیتیکی ایران در تعامل با افغانستان مطرح بوده است. ایران با داشتن صدها کیلومتر مرز زمینی مشترک با افغانستان، همواره با چالش‌هایی چون مهاجرت غیرقانونی، قاچاق مواد مخدر و تهدیدات امنیتی مواجه بوده است. در مقاله‌ی علمی A1 آمده است که «ایران با بیش از ۹۰۰ کیلومتر مرز زمینی با افغانستان، همواره نگران مهاجرت غیر قانونی بوده است». رشد جریان‌های افراطی مذهبی و قومی در مناطق شرقی ایران، ناشی از مرزهای مشترک با افغانستان تلقی می‌شود. نگارنده مقاله‌ی A4 چنین معتقد است که «صدور تروریسم به ایران و شکل‌گیری جریان‌های افراطی مذهبی و قومی در جنوب شرق و شرق ایران، مانند گروه تروریستی جندالله و سایر گروه‌های مشابه ..» یکی از پیامدهای همسایگی ایران با افغانستان می‌باشد.

در طول تحولات سیاسی و اجتماعی افغانستان، ایران به دلیل همسایگی به عنوان مقصد مهاجرین بوده است و در دهه‌های اخیر بیش از میلیون‌ها مهاجر افغانستانی در این کشور ورود نموده‌اند. در مقاله‌ی علمی A2 در مورد مهاجرت افغانستانی‌ها به ایران چنین آورده شده است: «مهاجرت افغانسانی‌ها به ایران در سه موج بزرگ انجام شده است و ایران در هر موج شاهد چالش‌ها و فرصت‌های متفاوت از جانب مهاجرین بوده‌اند». البته این امواج مهاجرت افغانستانی‌ها در ایران، ضمن ایجاد فرصت‌هایی در حوزه نیروی کار، چالش‌هایی در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و امنیتی نیز در پی داشته است. قاچاق مواد مخدر نیز به‌دلیل مسیرهای ترانزیتی از افغانستان به ایران، موجب افزایش آمار اعتیاد و جرایم مرتبط در کشور شده است.

علاوه بر موضوع همسایگی، پیوندهای زبانی و مذهبی میان ایران و افغانستان، نقش مهمی در شکل‌گیری سیاست خارجی با رویکرد فرهنگی و هویتی داشته است. زیرا زبان رسمی و کتابت در افغانستان و امکان صحبت تمام اقوام مختلف افغانستان با زبان

فارسی، بستری تعاملات فرهنگی و زبانی را برای ایران فراهم نموده است. ایران با تکیه بر پیوند زبانی، تلاش کرده است تا در تحولات فرهنگی و آموزشی افغانستان نقش آفرینی کند. در تحقیق مقاله‌ی با کد A2 در مورد زبان فارسی در افغانستان چنین بیان نموده‌اند «جمعیت قابل توجهی از افغان‌ها یا به طور کلی فارسی‌زبانند و یا دو زبانه (فارسی و پشتو) هستند». در آن مقاله در مورد اهمیت زبان فارسی اضافه می‌کند که «تاجیک‌ها، شیعیان، پشتون‌ها و ترکمن‌ها تقریباً در سراسر افغانستان به راحتی فارسی می‌فهمند». این موضوع نشان دهنده اهمیت و جایگاه زبان فارسی جامعه و دولت ایران در قبال همسایه شرقی آن تلقی می‌شود. در کنار زبان فارسی، یکی از محورهای مهم در سیاست خارجی ایران، توجه به مذهب شیعه و حمایت از بایسته‌های حقوق اساسی شیعیان افغانستانی، در برابر استبداد و یا برخورد نامساعد حکومتی، در چند دهه‌ی اخیر بوده است. محقق مقاله‌ی A2 معتقد است «عامل مذهب، همواره در مناسبات ایران و افغانستان نقش داشته است. شیعیان همواره زیر فشار حکومت‌های پشتون سنی مذهب بوده و این امر متوجه ایران بوده‌اند و ایران در تحولات سیاسی افغانستان از حضور شیعیان در حوزه‌های متفاوت حمایت نموده‌اند». تعامل و نزدیکی شیعیان افغانستان با ایران موجب گردید که شیعیان این کشور در اولویت سیاست‌های منطقه‌ای ایران قرار گیرد. در مورد اهمیت مذهب شیعه نگاره مقاله‌ی با کد A5 بیان می‌دارد که «در جامعه مثل افغانستان غیر ممکن است که مذهب و سیاست را از هم جدا نمود و از جهت شیعیان در سیاست خارجی ایران در اولویت قرار دارد».

مطابق به یافته‌های این پژوهش حضور نیروهای خارجی در افغانستان، به عنوان یکی از چالش‌های اساسی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال افغانستان محسوب می‌شود. چون نیروهای خارجی به‌ویژه نیروهای آمریکایی و نیروهای ناتو در طول دو دهه گذشته، همواره موجب نگرانی و تهدید امنیت ملی ایران بوده است. جمهوری اسلامی ایران، حضور نیروهای خارجی در افغانستان را نه تنها تهدیدی برای امنیت افغانستان، بلکه عامل افزایش خشونت، ناامنی و چالش اساسی در مرزهای شرقی و در حوزه تعاملات خارجی دو کشور می‌دانسته است. نویسنده مقاله‌ی علمی - پژوهشی با کد A5 در مورد حضور نیروهای خارجی و آمریکایی چنین نتیجه می‌گیرد «حضور نیروهای خارجی در افغانستان نه تنها به امنیت افغانستان، بلکه خشونت و ناامنی را در منطقه افزایش داده است و ایران از وجود نیروهای آمریکایی به شدت نگران بود». چون پایگاه‌های نظامی آمریکا در هرات و شیندند افغانستان و در نزدیکی مرزهای شرقی ایران، به‌عنوان فشار ژئوپولیتیکی بر جمهوری اسلامی ایران بوده است و در طول حضور نیروهای ناتو و آمریکایی، ایرانی‌ها همواره در حالت تهدید قرار داشته و این تهدیدات موجب شکل‌گیری مواضع انتقادی ایران نسبت به سیاست‌های نظامی غرب در افغانستان شده است.

رقابت منطقه‌ای میان جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در افغانستان را می‌توان به عنوان مهم‌ترین راهبردی در حوزه سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان دانست. رقابت این دو کشور در قالب تعارضات ایدئولوژیکی میان گفتمان شیعی انقلابی و گفتمان سنی وهابی محسوب می‌شود. در این خصوص محقق مقاله‌ی A6 بیان می‌دارد که «پس از انقلاب اسلامی به سرعت ایدئولوژی سیاسی و انقلابی شیعی در مقابل ایدئولوژی سنی به رهبری عربستان سعودی قرار گرفت و هر دو ایدئولوژی مشروعیت یکدیگر را زیر سوال بردند». رقابت ایدئولوژیک میان ایران و عربستان بر کسب و حفظ مرکزیت و رهبری جهان اسلام موجب گردیده که با تخریب مشروعیت ایدئولوژی سیاسی همدیگر قلوب مسلمین را به دست آورند. البته این رقابت به فضای ایدئولوژی خاتمه پیدا نمی‌کند؛ بلکه در عرصه‌ای منازعه ژئوپولیتیکی نیز رسوخ پیدا نموده است. در مقاله‌ی با کد A7 بیان شده است که «رقابت تمدنی بین ایران و عربستان وجود در حاضر جریان دارد». در مجموع، عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان، تلفیقی از ملاحظات امنیتی، فرهنگی، مذهبی و منطقه‌ای تدوین یافته است. این سیاست‌ها نه تنها در راستای حفظ ثبات مرزی و مقابله با تهدیدات امنیتی، بلکه در جهت تقویت پیوندهای فرهنگی و مذهبی، و مقابله با نفوذ رقبای منطقه‌ای مانند عربستان سعودی لحاظ موضوعیت دارد. افغانستان در این چارچوب، نه صرفاً یک کشور همسایه، بلکه یک میدان راهبردی برای تأثیرگذاری، رقابت و تعاملات ژرف سیاسی و تمدنی تلقی می‌شود.

مضامین اصلی و فرعی سیاست خارجی عربستان سعودی

اهمیت موقعیت ژئوپولیتیکی افغانستان به‌عنوان یک منطقه راهبردی در همسایگی ایران، آسیای مرکزی، چین و پاکستان، بستری

مناسب برای تأمین منافع عربستان فراهم می‌کند. این کشور با جمعیتی اکثریت مسلمان سنی و اقلیت شیعه، بستر مناسب برای جذب ایدئولوژی و گفتمان سلفی‌گرایی عربستان سعودی به‌عنوان عمق راهبردی در برابر نفوذ ایران و هند تلقی می‌شود. در این خصوص نگاره مقاله‌ی با کد A7 معتقد است «موقعیت استراتژیک افغانستان در همسایگی با منطقه آسیای مرکزی، چین و پاکستان است که ساکنان آن غالباً مسلمان سنی بوده و مستعد جذب در گروه‌های افراط‌گرا هستند».

علاوه بر آن، عربستان سعودی با بهره‌گیری از سیاست نفوذ مذهبی و ایدئولوژیکی از طریق حمایت از مدارس دینی سلفی و ترویج وهابیت، تلاش نموده‌اند تا گفتمان مذهبی خود را در افغانستان تثبیت و گسترش دهد. نگارنده مقاله‌ی A8 معتقد است که «عربستان با حمایت از مدارس دینی سلفی و گروه‌های نزدیک به وهابیت می‌خواهد نفوذ خود را در افغانستان گسترش دهد». زیرا این سیاست نه تنها ریشه در همکاری تاریخی با مجاهدین دارد، بلکه در دوره سلطه طالبان در دوره اول قبل نظام جمهوری در افغانستان ادامه نیز یافته بود و موجب تشدید اختلافات مذهبی و مقابله با ارزش‌های شیعی و تقابل با جمهوری اسلامی شده بود.

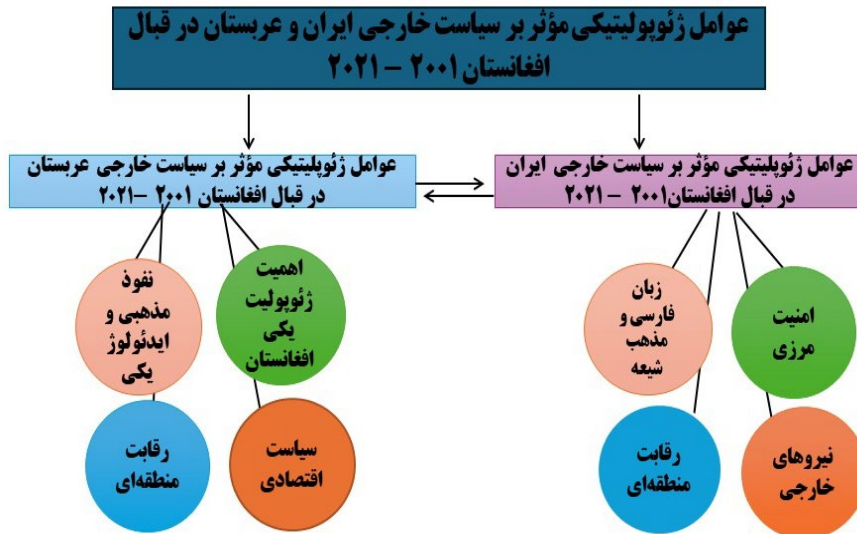
عربستان سعودی در قلمرو جغرافیایی جهان اسلام با جمهوری اسلامی ایران با توجه بر تفاوت ایدئولوژیکی، اعتقادی، قدرت منطقه‌ای و مرکزیت و رهبری جهان اسلام رقابت داشته و مسئله در جریان است. رقابت عربستان و ایران در حوزه افغانستان با توجه به موقعیت استراتژیک افغانستان از یک طرف و صدور افکار و عقاید سیاسی هر دو کشور از جانب دیگر بر اهمیت موضوع افزوده‌است. نویسنده مقاله‌ی با کد A5 در این باره معتقد است که «عربستان از رهگذر کمک‌های مالی خود از طریق مؤسسه (الرابطة العالم الاسلامیة) به مساجد، مدارس دینی و رهبران مذهبی در سراسر جهان می‌کوشد خود را پشتیبان اصلی مسلمانان و رهبر جهان اسلام معرفی کند». خاندان آل سعود با استفاده از ابزارهای مالی و مذهبی، از کانال مؤسسات بین‌المللی در پی تثبیت جایگاه خود به‌عنوان «ام‌القرای اسلام» بوده‌است؛ به این ترتیب سیاست خارجی این کشور در قبال افغانستان بر این رویکرد تعریف گردیده و از گروه‌ها مذهبی و دولت‌های هسمو در افغانستان حمایت کرده‌اند. حتی در راستای تحقیق منافع خود در حوزه سیاست خارجی نسبت به افغانستان، هم‌پیمانی با غرب برای تضعیف ایران، به‌ویژه در دوران تحریم، از طریق افزایش تولید نفت و پر کردن جای خالی ایران در بازار جهانی نقش ایفا نموده‌اند.

در کنار فاکتورهای دیگر، سیاست اقتصادی عربستان در قبال افغانستان به عنوان مضمون اصلی مؤثر شناخته شده‌است؛ زیرا کمک‌های اقتصادی نقش مهمی در گسترش نفوذ این کشور در افغانستان داشته‌است. عربستان به‌عنوان حامی مالی دولت افغانستان، از طریق کمک‌های مالی و مبادلات تجاری گسترده، به‌ویژه در حوزه واردات خشکبار و میوه‌جات، توانسته است وابستگی اقتصادی افغانستان را به خود افزایش دهد. مقاله با کد A1 در این خصوص بیان کرده‌است که «افغانستان جز مهم‌ترین مقصد کالاهای صادراتی عربستان به شمار می‌رود و هر سال حجم زیادی از نفت و کالاهای غیر نفتی عربستان به این کشور صادر می‌شود».

در مجموع، برآیند تحقیق نشان می‌دهد که سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال افغانستان در بازه زمانی ذکر شده از تلفیق مؤلفه‌های ژئوپولیتیکی، مذهبی، منطقه‌ای و اقتصادی شکل گرفته‌است. این سیاست‌ها نه تنها در راستای تأمین منافع راهبردی ریاض در منطقه، بلکه در جهت مقابله با نفوذ ایران، تثبیت گفتمان مذهبی و تقویت جایگاه عربستان در جهان اسلام طراحی شده‌اند. افغانستان در چارچوب دکترین سیاست خارجی عربستان، نه یک کشور مسلمان، بلکه یک میدان رقابت ایدئولوژیکی و ژئوپولیتیکی تلقی می‌شود که نقش آن در معادلات منطقه‌ای عربستان سعودی روزبه‌روز برجسته‌تر می‌شود.

در کل یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مضامین اصلی همچون اهمیت زبان، موضوع نفوذ مذهبی و ایدئولوژیکی بازتاب دهنده تئوری سازه‌نگاری است و همچنین، موقعیت ژئوپولیتیکی، رقابت منطقه‌ای، حضور نیروهای خارجی بازتاب دهنده نظریه واقع‌گرایی در این پژوهش است.

نمودار شماره ۱: عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان ۲۰۰۱-۲۰۲۱

شکل ۱.

نتیجه‌گیری تحقیق

برآیند تحقیق حاضر آن است که سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان طی سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ تحت تأثیر عوامل ژئوپولیتیکی، زبانی - مذهبی، رقابت منطقه‌ای و حضور نیروهای خارجی شکل گرفته‌است. نتیجه این پژوهش، موقعیت ژئوپولیتیک، اهمیت نفوذ مذهبی و ایدئولوژیک، سیاست‌های اقتصادی و رقابت منطقه‌ای را عوامل بنیادی در در ژئوپولیتیک سیاست خارجی عربستان در قبال افغانستان نشان می‌دهد. این در حالی است که ایران با توجه به همسایگی با افغانستان، همواره دغدغه‌هایی چون امنیت مرزی، مهاجرت غیرقانونی، قاچاق مواد مخدر و امکان تهدیدات تروریستی را در سیاست خارجی خود لحاظ کرده‌است و همزمان، پیوندهای زبانی و فرهنگی، به‌ویژه نقش زبان فارسی، بستری برای تعاملات تمدنی و نفوذ سیاست خارجی نرم ایران را فراهم کرده‌است. حمایت از حقوق شیعیان افغانستانی به‌عنوان یکی از محورهای ثابت سیاست خارجی ایران در برابر حکومت‌های سنی‌مذهب افغانستان مطرح بوده و حضور نیروهای خارجی به‌ویژه آمریکا و ناتو در افغانستان، از نگاه ایران تهدیدی برای امنیت ملی و منطقه‌ای تلقی شده و موجب شکل‌گیری مواضع انتقادی نسبت به سیاست‌های نظامی غرب شده‌است.

مضمون محوری رقابت ایدئولوژیک عربستان و ایران بر سر رهبری جهان اسلام، افغانستان را به میدان تقابل و نفوذ تبدیل کرده، به طوری که جزء عناصر اصلی ژئوپولیتیک در سیاست خارجی دو مملکت مطرح بوده‌است. نتایج تحقیق، افغانستان را در سیاست خارجی هر دو کشور نه صرفاً یک کشور مسلمان، بلکه یک میدان رقابت ژئوپولیتیکی، ایدئولوژیک و تمدنی محسوب می‌کند. بر بنیاد تئوری‌های مطرح شده در پژوهش، مضامین (اهمیت زبان، نفوذ مذهبی و هویتی) بازتاب‌دهنده نظریه سازه‌نگاری، و عوامل (امنیت مرزی، رقابت منطقه‌ای و حضور نیروهای خارجی) بازتاب‌دهنده نظریه واقع‌گرایی در روابط بین‌الملل هستند. این تلفیق نظری نشان می‌دهد که سیاست خارجی ایران و عربستان در قبال افغانستان، ترکیبی از منافع راهبردی، هویتی و امنیتی را دنبال می‌کند و سیاست دو کشور اغلباً با تکیه بر عوامل محیط داخلی افغانستان طرح‌ریزی می‌شود تا موجودیت عوامل داخلی در داخل کشورهای مذکور.

منابع

- آلتینی، لونت و پاراسکواس، الکساندروس ترجمه صالحی، صادق؛ کهزدای، سالار؛ پازوکی نژاد، زهرا (۱۳۹۴)، روش تحقیق در گردشگری و هتلداری، چاپ اول، تهران: مهکامه.
- جعفری، حسن عابدی و دیگران (۱۳۹۰)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین؛ روش ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی» فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، شماره پیاپی ۱، صص. ۵۷-۸۰.
- حاجی یوسفی، امیر محمد و دیگران (۱۳۸۵)، سازه‌نگاری، هویت، زبان و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست خارجی، مرکز تحقیقات استراتژیک، (۷۷)، ۷-۳۶.
- داودی، مائده؛ کیانی، داود؛ برزگر، کیهان (۱۴۰۲)، «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات افغانستان؛ مورد مطالعه: ظهور مجدد طالبان». لسان مبین، (۱)۱۲، ۱۲۹-۱۵۳.
- دهشیری، محمدرضا؛ حسینی، سید محمدحسین (۱۳۹۵)، «بررسی ژئوپلیتیک منطقه و روابط ایران و عربستان»، فصلنامه روابط خارجی، (۱)۸، ۷-۳۳.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۹۴)، اصول و مبانی روابط بین‌الملل ۱، تهران: انتشارات سمت.
- شفیعی، نوذر؛ رضایی، فاطمه (۱۳۹۱)، «نقد و ارزیابی نظریه سازه‌نگاری». فصلنامه علوم سیاسی، (۴)۶، ۱۱۷-۱۴۴.
- غنی‌لو، معصومه؛ جعفری‌پایندی، سید فرشید؛ وثوقی، سعید (۱۳۹۶)، «بررسی تطبیقی مفاهیم روابط بین‌الملل از منظر رئالیسم و مکتب انگلیسی». فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، (۴۱)۱۳، ۴۱-۵۹.
- فاطمی‌نژاد، سید احمد؛ محمدرزاده، علیرضا (۱۳۹۷)، «بررسی جایگاه افغانستان جدید در مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای از آسیای مرکزی تا آسیای جنوبی». مطالعات اوراسیای مرکزی، (۲)۱۱، ۳۹۹-۴۱۶.
- قوام، سیدعبدالعلی (۱۳۹۰)، بنیادهای علم سیاست، تهران: نشر نی.
- کریمی‌فرد، حسین (۱۴۰۰)، «تبیین سیاست خارجی ایران در قبال طالبان (۱۹۹۶-۲۰۲۱)». اسلامی، (۳)۱۰، ۹۹-۱۲۲.
- لینکلتر، اندرو ترجمه طیب، علی‌رضا (۱۳۸۹)، واقع‌گرایی، نظریه انتقادی و مکتب برسازگی، نشر: اداره نشر وزارت امور خارجه.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۶)، سنت واقع‌گرایی در ایران، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، (۱) ۴۷، ۲۲۰-۲۰۱.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۸۳)، «گفتگوی تمدن‌ها از منظره سازه‌نگاری»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، (۶) ۱۶۹-۲۰۱.
- میرزایی، سید محمدرضا و همکاران (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر تحولات بیداری اسلامی بر روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی». فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، (۲) ۴، ۷۵-۱۰۲.

- Altuni, Levent & Paraskevas, Alexandros, Translated by Salehi, Sadegh; Kahzadi, Salar; Pazouki Nejad, Zahra (2015), *Research Methods in Tourism and Hospitality*. First Edition. Tehran: Mahkameh. [In Persian]
- Braun, V. and Clarke, V (2006), *Using thematic analysis in Psychology, Qualitative Research in in Psychology*, Taylor and Francis.
- Davoudi, Maedeh; Kiani, Davood; Barzegar, Keyhan (2023), *The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran toward Developments in Afghanistan: Case Study of the Re-emergence of the Taliban*, *Lesan Mobin*, 12(1), 129-153. [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal. (2015), *Principles and Fundamentals of International Relations 1*. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- Dehshiri, Mohammadreza; Hosseini, Seyed Mohammad Hossein (2016), *Geopolitical Analysis of the Region and Iran-Saudi Relations*, *Foreign Relations Quarterly*, 8(1), 7-33. [In Persian]
- Fatemnejad, Seyed Ahmad; Mohammadzadeh, Alireza (2018), *Examining the Position of New Afghanistan in Regional Security Complexes from Central Asia to South Asia*, *Central Eurasia Studies*, 11 (2), 399-416. [In Persian]
- Ghanilou, Masoumeh; Jafari-Payandi, Seyed Farshid; Vosoughi, Saeed (2017), *Comparative Study of International Relations Concepts from the Perspective of Realism and the English School*,

- Specialized Quarterly of Political Science, 13(41), 41-59. [In Persian]
- Ghavvam, Seyed Abdolali. (2012), Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Qomes Publishing. [In Persian]
- Haji-Yousefi, Amir Mohammad, et al. (2006), Constructivism, Identity, Language, and the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Foreign Policy Quarterly, Center for Strategic Research, (77), 7-36. [In Persian]
- Jafari, Hassan Abedi, et al. (2011), Thematic Analysis and Theme Networks: A Simple and Efficient Method for Explaining Patterns in Qualitative Data, Strategic Management Thought Quarterly, 5(2), 57-80. [In Persian]
- Karimifard, Hossein (2021), Explaining Iran's Foreign Policy toward the Taliban (1996 -2021), Eslami, 10(3), 99-122. [In Persian]
- Linklater, Andrew. (2009), Realism, Critical Theory, and the Constructivist School. Translated by Tayeb, Alireza. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publishing Office. [In Persian]
- Mirzaei, Seyed Mohammadreza and et al. (2014), Examining the Impact of Islamic Awakening Developments on the Relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia, Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World, 4(2), 75-102. [In Persian]
- Moshirzadeh, Homeira (2004), Dialogue among Civilizations from the Perspective of Constructivism, Journal of the Faculty of Law and Political Science, (6), 169-201. [In Persian]
- Moshirzadeh, Homeira (2017), The Tradition of Realism in Iran." Politics Quarterly, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, 47(1), 201-220. [In Persian]
- Nigel King and Christin Horrocks (2010), Qualitative Interviews Require careful ethical consideration. RAND Corporation (2021), Iran's Red Line in Afghanistan, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 22(3), 45-67.
- Shafiei, Nozar; Rezaei, Fatemeh (2012), Critique and Evaluation of Constructivist Theory, Political Science Quarterly, 6(4), 117-144. [In Persian]
- Vatanka, Alex. (2017), Iran's Bottom Line in Afghanistan. Brent Scowcroft Center on International Security, Atlantic Council. Indexed in JSTOR (Resrep16798).